

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1997 metai

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1997

VILNIUS 1998

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1997

VILNIUS 1998

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 8896-34-025-X

MINDAUGAS P O C I U S

**ANTISOVIETINIS GINKLUOTAS PASIPRIEŠINIMAS LIETUVOJE
1944–1953 M.: REPRESINIŲ STRUKTŪRŲ NUOSTOLIAI IR
CIVILINIŲ GYVENTOJŲ NETEKTYS**

Įvadas

Lietuvos istorijos stalinizmo laikotarpio tyrinėjimai, paremti anksčiau buvusia neprieinama šaltinių baze, – aktuali mokslinių darbų sritis. Pastaruoju metu istorikai naujai nušvietė VKP(b) ir LKP(b) represinės veiklos, antisovietinio pasipriešinimo ir jo slopinimo, SSSR saugumo kariuomenės teroro prieš taikius gyventojus ir kitus klausimus. Kokie buvo rezistencijos mastai, kiek partizanų žuvo pokario metais, daugmaž nustatyta.

Tačiau istoriografijoje dar nedaug buvo bandymų nustatyti ir pateikti išsamius, apibendrintus duomenis apie kitos kovojuosios pusės – sovietinių represinių struktūrų patirtus nuostolius. Lietuvos gyventojai, žuvę talkindami okupantui ar įvykių sukuryje partizanų nubausti mirties bausme civiliniai žmonės, žvelgiant plačiau, taip pat yra Lietuvos prievartinės aneksijos ir įvesto totalitarinio režimo aukos. Nustatčius SSSR slopinimo žinybų nuostolius, taip pat partinių sovietinių aktyvistų ir civilinių gyventojų netektis, bus galima susidaryti objektyvesnę vaizdą apie partizaninio pasipriešinimo pobūdį, efektyvumą, ypatybes. Šis svarbus tyrinėjimų aspektas leistų patikslinti, patvirtinti ar paneigti kai kuriuos teiginius apie antisovietinį ginkluotą pasipriešinimą.

Straipsnis parašytas remiantis Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) esančiais buvusio LSSR valstybės saugumo komiteto dokumentais. Jo tikslas – kiek galima išsamiau atskleisti saugumo darbuotojams, milicininkams, saugumo kariuomenei, istrebiteliams ir partiniams sovietiniams aktyvistams partizanų padarytus nuostolius, trumpai aptarti juos lėmusias priežastis. Ne mažiau svarbus klausimas, į kurį stengtasi rasti atsakymą, kiek nuo ginkluoto pagrindžio žuvo civilinių gyvento-

jų (tikrų ir tariamų sovietų santvarkos šalininkų, pagalbininkų). Iki šiol nežinomas net apytikris jų skaičius. Sovietiniais laikais vyravusi spekuliacija skaičiais, naujau-siuose istorikų darbuose pasitaikanti painiava ir ryškūs nesutapimai dar labiau su-aktualina šio klausimo sprendimą.

Kaip rodo naujausi bandymai palyginti Pabaltijo respublikų ir Vakarų Ukrai-nos ginkluotus pasipriešinimus, Lietuvoje ginkluota kova buvo bene stipriausia iš visų okupuotų kraštų, turinti ryškių specifinių bruožų¹. Pavyzdžiui, Lietuvoje civili-nių gyventojų žuvo 18 (1946) ir 12 (1947) kartų daugiau negu saugumo kariuome-nės kariškių (Vakarų Ukrainoje atitinkamai 5 ir 2, Latvijoje – 13 ir 3, Estijoje – 9 ir 2 kartus daugiau)². Šie duomenys kelia daug klausimų.

Komunistų valdžios „laikinumo“ iliuzija, suvokimas, kad savo jėgomis nepri-vers okupacinės kariuomenės pasitraukti iš Lietuvos, partizanus prilaikė nuo atvirų mūšių su reguliariaja kariuomene, diversijų ir teroristinių išpuolių prieš aukštus valdžios ar slopinimo dalinių pareigūnus. Tuo tarpu daugelyje partizaninių karų buvo naudojamos šiais kovos būdais (Vietnamo, Afganistano, Čečėnijos partizaninių ka-rų pavyzdžiai). Tikėtina, kad atliktas tyrimas gali padėti toliau lyginamuoju būdu tyrinėti Lietuvos ir kitų Rytų Europos šalių ginkluotą kovą dėl nepriklausomybės.

Sovietinėje historiografijoje autoriai, tyrinėję represinių struktūrų, partinių so-vietinių aktyvistų ir civilinių gyventojų nuostolius, pateikė skirtingus skaičius. R. Stanislovaitis disertacijoje „Nuverstųjų klasių pasipriešinimo slopinimo funkci-jos įgyvendinimas Sovietų Lietuvoje 1940–1951 m.“ nurodė, kad, vykdydami kovi-nes užduotis, žuvo 709, buvo sužeisti 331 ir dingo be žinios 118 stribų³. S. Laurinai-tis, A. Rakūnas savo darbuose mini, kad pokario metais nuo „buržuazinių naciona-listų rankų Lietuvoje žuvo per 13 tūkstančių žmonių“⁴. Liūdnei pagarsėjęs J. Jer-malavičius, kiti LKP ideologai, prasidėjęs atgimimui, spaudoje ir per radiją nurody-davo, jog „banditai“ pokario metais nužudė apie 25 000 taikių gyventojų. Tuomet (ne be LKP CK ir Valstybės saugumo komiteto iniciatyvos) buvo stengiamasi rea-guoti į straipsnius, naujai nušviečiančius pokario įvykius. Išpūsti skaičiai turėjo tikslą sukelti abejones kitokiu ginkluotos rezistencijos vertinimu, daryti neigiamą įspūdį.

Išsivijos mokslininkai, išanalizavę negausius sovietinėje spaudoje skelbtus šalti-nius, padarė išvadas apie žymiai mažesnę ginkluoto pogrindžio nužudytų gyventojų skaičių. Pavyzdžiui, Kęstutis K. Girnius nurodo, jog žuvo nuo „7000 iki 10 000

¹ A. A n u š a u s k a s, Ginkluotos kovos dėl Baltijos šalių ir Vakarų Ukrainos nepriklausomybės lyginamoji analizė, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 1998, Nr. 2, p. 14–19.

² Ten pat, p. 16–17.

³ Р. С т а н и с л о в и т и с, *Осуществление функции подавления сопротивления свергну-тых классов в Советской Литве в 1940–1951 гг. (дис. на соискание учен. ст. канд. юрид. наук.)*, Тарту, 1970, с. 197.

⁴ S. L a u r i n a i t i s, A. R a k ū n a s, *Kovoje už socialistinę Lietuvą*, Vilnius, 1983, p. 128.

paprastų žmonių“ (vidurkis būtų 8500 nužudytų civilinių gyventojų)⁵. Tokius duomenis autorius nustatė išnagrinėjęs „Faktai kaltina“ serijos leidinius, kuriuose paskelbti 8-iose Dzūkijos ir Žemaitijos apskrityse žuvusių gyventojų vardiniai sąrašai. Jie nėra pilni, juose įrašyti ir kai kurie stribai bei partiniai sovietiniai aktyvistai⁶. Pažymėtina, kad K. K. Girniaus spėjami skaičiai labai artimi šio tyrimo metu nustatytiems skaičiams.

Po Atgimimo nustatyti represinių struktūrų nuostolius pirmieji pabandė A. Anušauskas ir V. Kučinskas⁷. Jiems pavyko surinkti duomenis apie 1772 nukautus saugumo bei Sovietinės armijos kariškius, istrebitelius ir saugumo darbuotojus, milicininkus, taip pat 24 civilinius gyventojus, atsitiktinai žuvusius mūšiuose. Autorių nuomone, šie skaičiai sudaro tik 30 procentų visų partizaninio karo metu nukautų represinių struktūrų kariškių. Išeitų, kad iš viso turėjo būti nukauta apie 5900 kariškių. A. Anušauskas ir V. Kučinskas pagal apskritis pamečiui nurodė (bet ne visur) pagrindinius duomenis apie nukautuosius (pavardes, priklausomybę slopinimo žinybai, pareigas, žuvimo vietą ir aplinkybes). Šie duomenys leidžia spręsti apie kovų intensyvumą ir pobūdį įvairiu metu įvairiose Lietuvos apskrityse. Tačiau autoriai nepanaudojo buvusiam LSSR KGB archyve saugomos nuostolius nusakančios apibendrinančios dokumentinės medžiagos, todėl tyrimo duomenys neišsamūs.

Atsivėrus archyvams Lietuvoje ir iš dalies užsienyje, mokslininkai galėjo disponuoti naujais, iki tol nežinomais dokumentais. Pavyzdžiui, H. Šadžius, tyrinėjęs Rusijos Federacijos valstybiniame archyve saugomo SSSR NKVD sekretoriato medžiagą, nustatė atskirų baudžiamųjų organų, partinio sovietinio aktyvo ir civilinių gyventojų nuostolius 1944–1945 m. Jis pateikė tokius duomenis: 1944 m. ginkluoto pogrindžio išpuolių ir slopinimo struktūrų baudžiamosiose operacijose iš viso žuvo 53 NKVD–NKGB darbuotojai, 92 NKVD kariuomenės ir Raudonosios armijos kariškiai, 13 istrebitelių, 268 partiniai sovietiniai aktyvistai bei 249 civiliniai gyventojai, o 1945 m. iš viso nukauti 138 NKVD–NKGB darbuotojai, 361 NKVD kariuomenės ir Raudonosios armijos kariškis, 400 istrebitelių, 615 partinių sovietinių aktyvistų bei 1630 civilinių gyventojų⁸.

A. Anušausko duomenimis, Lietuvoje 1944–1953 m. nuo partizanų žuvo mažiau kaip 10 000 kolaborantų (matyt, turėta galvoje partinį sovietinį aktyvą ir civilinius gyventojus)⁹. Rusijos Federacijos valstybiniame archyve jis aptiko dokumentų apie saugumo vidaus kariuomenės 4-osios šaulių divizijos 1945–1949 m. nuostolius: žuvo 770 kariškių (1225 sužeisti), iš kurių 307 žuvo ypatingų atvejų (nelaimingų at-

⁵ K. Kęstutis Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius, 1990, p. 361.

⁶ Ten pat, p. 379–380.

⁷ A. Anušauskas, V. Kučinskas, *Lietuvos laisvės kovos*, Vilnius, 1991, p. 87.

⁸ H. Šadžius, 1944–1945 metai: sovietinė prievartos mašina prieš ginkluotą pogrindį Lietuvoje, *Lietuvos rytas*, 1994 03 26; H. Šadžius, Karinės čekistinės operacijos Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1995, Vilnius, 1996, p. 131–153.

⁹ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 404.

sitikimų, persekiojant partizanus per klaidą įvykusių tarpusavio susišaudymų) metu. Kitais autoriaus skaičiavimais, iš viso 1944–1951 m. 4-osios šaulių divizijos kariškių žuvo 855 (sužeista 1336)¹⁰.

L. Truskos manymu, iš apytikriai 50 000 ne savo mirtimi pokario metais baigusiu gyvenimą žmonių 20 000 buvo partizanai, maždaug 2000 stribių, keli tūkstančiai sovietų pareigūnų, kiti – valstiečiai, kaimų ir miestelių gyventojai¹¹.

Dokumentų rinkinyje „Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais“ pateikti duomenys apie represinių struktūrų nuostolius 1945–1946 m.¹²

Spaudoje taip pat publikuota LSSR MVD 4-osios valdybos viršininko mjr. P. Raslano 1953 m. spalio 25 d. pažyma apie „Lietuvos SSR MVD organų darbo rezultatus ir nacionalistinius išpuolius nuo 1944 m. liepos 15 d. iki 1953 m. spalio 25 d.“¹³. Šioje pažymoje pamečiui nurodyta sudėtiniai duomenys apie represinių organų (saugumo darbuotojų, milicininkų saugumo kariuomenės ir Sovietinės armijos kariškių, istrebitelių) bei partinių sovietinių aktyvistų, civilinių gyventojų netektis, patirtas baudžiamųjų operacijų ir partizanų išpuolių metu. Dokumente šiuos nuostolius MGB vadovai įvardijo kaip „mūsų“ (rusų k. – naši), kartu lyg pabrėžė savo ideologinį tapatumą su žuvusiais, atskyrė savo ir priešų aukas.

N. Gaškaitės nuomone, nuo partizanų rankų žuvo apie 4 tūkst. civilinių asmenų kartu su atsitiktinai mūšio lauke žuvusiais žmonėmis¹⁴. Autorė, remdamasi MGB dokumentais, sudarė partizaninio karo nuostolių grafiką¹⁵. Jame daugelis duomenų tokie patys kaip minėtoje P. Raslano pažymoje, išskyrus skaičius apie partinio sovietinio aktyvo netektis 1944 – (258 žuvusieji), 1949 – (338 žuv.), 1950 – (261 žuv.), 1951 – (62 žuv.) ir 1953 – (10 žuv.) metais. Tačiau reikia pasakyti, kad prie partinio sovietinio aktyvo netekčių N. Gaškaitė priskyrė ir žuvusius kolūkiečius.

Tiriant pasirinktą problemą, iš karto visu aštrumu iškilo šaltinių patikimumo klausimas – kiek galima pasitikėti slopinimo institucijų dokumentais, rodančiais jų pačių nuostolius? Vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą sunku. Saugumiečių vestos apskaitos, ataskaitos, pažymos neretai viena kitoms prieštarauja. Pokario istorijos atskirų laikotarpių šaltinių patikimumas nevienodas. Antai partizanų atsiminimai,

¹⁰ A. A n u š a u s k a s, NKVD kariuomenės dokumentai Rusijos valstybiniame karo archyve, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 1997, Nr. 1, p. 180.

¹¹ L. T r u s k a, *Lietuva 1938–1953 m.*, Kaunas, 1995, p. 158.

¹² *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 345–347, 499–500.

¹³ M. P o c i u s, Tautos genocidas: okupantų tarnų raportas Maskvai, *Lietuvos rytas*, 1995 06 14.

¹⁴ N. G a š k a i t ė, Partizanų mirties nuosprendžiai: prasimanymai ir tikrovė, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1996, Nr. 18, p. 98.

¹⁵ N. G a š k a i t ė, Ką sako partizaninio karo statistika, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1996, Nr. 17, p. 61.

rašyti kovų metu, yra žymiai patikimesni už vėliau parašytus. Represinių organų statistinių apskaitų patikimumui, mano manymu, būdinga atvirkščia tendencija: 1944–1945 m. dokumentai mažiau patikimi už 1946–1949 m., o už šiuos arčiau realybės yra 1950–1953 m. dokumentai. Tai sąlygojo daugelis priežasčių, kurias apžvelgsime vėliau. Galima tik pasakyti, kad kuo labiau silpnėjo partizaninė kova, mažiau liko laisvės kovotojų, tuo lengviau saugumo vadovams buvo vesti apskaitą apie abiejų kovojusių pusių nuostolius. Daug išlikusių tokio pobūdžio dokumentų leidžia daryti prielaidą, kad partizanų ir savų žmonių netektys Valstybės saugumo ministerijai buvo reikšmingi rodikliai, reikalaujantys dėmesingumo.

LSSR NKVD–NKGB vadovybė į VKP(b) CK biurą Lietuvoje, LKP(b) CK siųstose pažymose, ataskaitose ir suvestinėse dažnai savo patirtus nuostolius sumažindavo, o partizanų – padidindavo, nes už nemokšišką vadovavimą, dideles aukas, partizanų sėkmingus antpuolius privalėjo atsakyti. Reikėdavo sudaryti sėkmingos, aktyvios kovos vaizdą, kad ir daug kuo neatitinkantį tikrovės. Antai SSSR NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvai gen. ltn. I. Tkačenkos 1945 m. gruodžio 25 d. pranešime VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui rašoma, kad, 1945 m. gruodžio 15 d. partizanams atakavus Merkinės miestelį, žuvo vienas istrebitelis ir sužeistas 1 NKVD vidaus kariuomenės karys. Partizanų nuostoliai kautynėse ir juos persekiojant: 49 nukauta ir 16 suimta¹⁶. A. Ramanauskas-Vanagas, vadovavęs Merkinės puolimui, savo atsiminimuose nurodo tik 7 žuvusius partizanus ir 3 enkavedistus¹⁷. Slėpti žuvusiųjų kovos draugų skaičių partizanų vadui nebuvo jokio tikslo, todėl šis šaltinis žymiai patikimesnis, negu saugumo vadovų pasiteisinantis raštas.

Tikslesni duomenys būdavo siunčiami į SSSR saugumo centrinę aparatą, kadangi jo vadovybė reikalavo objektyvaus darbo vaizdo, o vienokiu ar kitokiu būdu iškilę nuslėpti faktai galėjo būti nušalinimo iš užimamų pareigų priežastis. Saviškių žūtys nebūdavo priskiriamos prie atmetinos apskaitos. Karys, etatinis saugumo darbuotojas negalėjo „išgaruoti“ be jokių pėdsakų. Anksčiau ar vėliau baudžiamųjų daliinių nuostoliai turėjo būti paaiškinti viršininkams. Nepaisant to, MGB apskričių skyriai, MGB kariuomenės daliinių vadai, siųsdami suvestines į LSSR MGB centrinę aparatą, ne visada nurodydavo tikslus žuvusių savo darbuotojų, kariškių skaičius.

Vėlesniais metais LSSR valstybės saugumo komiteto vadovai, rašydami ataskaitas centrui, jau nepaisė tikslumo. Antai 1957 m. lapkričio 25 d. KGB pirmininko K. Liaudžio pažymoje rašoma, kad 1944–1953 m. nuo partizanų žuvo „iki 15000 kaimo partinio sovietinio aktyvo ir kolūkiečių“¹⁸. LSSR KGB pirmininko plk. J. Petkevičiaus 1967 m. lapkričio 21 d. tarnybiniame rašte SSSR KGB 5-osios valdy-

¹⁶ SSSR NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvai gen. ltn. I. Tkačenkos 1945 12 25 pranešimas VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui, *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. 10, ap. 4, b. 1, l. 308.

¹⁷ A. R a m a n a u s k a s (Vanagas), *Daugel krito sūnų*, Vilnius, 1991, p. 134–135.

¹⁸ LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio 1957 11 25 pažyma, *LYA*, f. 3, ap. 68, b. 53, t. 2, l. 8.

bos viršininkui plk. A. Kadaševui rašoma, kad per 10 metų iš viso žuvo apie 2000 sribų¹⁹. Kaip parodė atliktas tyrimas, šie skaičiai yra nepagrįstai padidinti.

Tyrinėjant įvairius LSSR MGB dokumentus, galima aptikti saugumo darbuotojų vestos apskaitos aplaidumo ir iš to kylančių klaidų, painiojimosi, nesuprantamo skaičių kaitaliojimo (sąmoningo ar nesąmoningo). SSSR NKVD vyriausiosios kovos su banditizmu valdybos viršininkas 3-iojo rango valstybės saugumo komisaras A. Leontjevas 1945 m. balandžio 9 d. tarnybiniame rašte priekaištuoja LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui, kad 1944 m. ataskaitoje statistiniai duomenys nesutampa su penkiadienių statistinių suvestinių duomenimis (šiose sudėtiniai skaičiai didesni)²⁰. Kitų alternatyvių šaltinių (partizanų archyvų duomenys, liudytojų atsiminimai) išliko visai nedaug. Kautynių metu partizanams nustatyti priešo nuostolius buvo labai sudėtinga, o vietiniai gyventojai taip pat neturėjo galimybių matyti visus žuvusius emgebistus ar sribus, todėl šiuos šaltinius galima naudoti tik konkreitiems kovos epizodams tirti. Tikslėsius skaičius įmanoma nustatyti išanalizavus MGB apskričių skyrių, MGB kariuomenės dalinių ataskaitas, siųstas LSSR ir SSSR MGB vadovybei, tačiau tai milžiniškas, labai daug laiko reikalaujantis darbas. Kitas ne lengvesnis kelias – ištirinėti Lietuvos ypatingajame archyve saugomą keliasdešimt tūkstančių vienetų kartoteką, kurioje sukaupia informacija apie pokario metais žuvusius, sužeistus ir dingusius be žinios žmones. Šioje kartotekoje yra duomenų apie represinių struktūrų kariškius, partinius sovietinius aktyvistus bei civilinius gyventojus. Kiek lengviau būtų išstudijuoti kiekvienų metų kasdienes operatyvines suvestines, siųstas SSSR valstybės saugumo vadovybei, tačiau Lietuvos ypatingajame archyve nėra visų dienų suvestinių. Kol tokie tyrimai neatlikti, tenka remtis vietinių represinių struktūrų apibendrinančiais dokumentais, juos kritiškai vertinant. Galima apytiksliai nustatyti skaičius, tačiau pateikti tikslūs duomenis praktiškai neįmanoma. Tyrimo metu nustatyti nuostoliai ateityje, be jokios abejonės, bus tikslinami, nes naudotis tik tam tikrais vietinio represinio padalinio dokumentais metodologiškai rizikinga.

Partizaninio sąjūdžio slopinime dalyvavusios represinės struktūros

Reikia bent trumpai aptarti represines struktūras, dalyvavusias slopinant ginkluotąją rezistenciją ir patyrusias didesnių ar mažesnių nuostolių.

¹⁹ LSSR KGB pirmininko plk. J. Petkevičiaus 1967 11 21 tarnybinis raštas SSSR KGB 5-osios valdybos viršininkui plk. A. Kadaševui, *LYA*, f. 3, ap. 112, b. 6, l. 54.

²⁰ SSSR NKVD vyriausiosios kovos su banditizmu valdybos viršininko, 3-iojo rango valstybės saugumo komisaro A. Leontjevo 1945 04 09 tarnybinis raštas LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui, *LYA*, f. k-1, ap. 3, b.707, l. 11.

Frontui slenkant į vakarus, 1944 m. vasarą paskui Raudonąją armiją į Lietuvą įžengė pirmieji slopinimo tarnybų daliniai. 1944 m. gruodžio mėnesį Lietuvoje kovai su ginkluotu pagrindžiu buvo sutelkta trijų rūšių SSSR NKVD reguliarioji kariuomenė: vidaus (5 pulkai, 5659 kariškiai), pasienio (3 pulko dydžio pasienio būriai, 3110 kar.) ir užnugario (8 pulkai, 4650 kar.). Tuomet iš viso pasipriešinimą slopino 16 pulkų, 16 370 kariškių²¹. 1945 m. vasarą masinių partizanų gaudynių metu NKVD kariuomenės Lietuvoje buvo daugiausia – net 20 pulkų (daugiau kaip 22 000 kariškių)²². NKVD užnugario apsaugos kariuomenės pulkai, atlikę savo specifines funkcijas, tų pačių metų antroje pusėje Lietuvoje buvo išformuoti. 1946 m. pradžioje dvylika NKVD vidaus ir pasienio kariuomenės pulkų išsidėstė daugelyje apskričių, valsčių centrų, kurie tapo jų nuolatinės dislokacijos vieta. Iš viso 165 miestuose ir miesteliuose buvo įkurdintos vidutiniškai po 150 karių turėjusios NKVD įgulos²³. Tik tokia didžiulė karinė jėga, kiekvieną minutę pasirengusi vykti į baudžiamąsias operacijas, galėjo palaikyti okupacinį režimą, kautis su partizanų būriais. 1947–1951 m. MGB kariuomenės sumažėjo iki aštuonių pulkų (per 8000 kariškių)²⁴. Masinė legalizacija, aršios kovos sumažino partizanų skaičių, todėl kariuomenės operacijoms prieš laisvės kovotojus užteko ir tiek kariuomenės.

Antra pagal žmonių skaičių represinė struktūra – istrebitelių batalionai, pradėti organizuoti 1944 m. liepos mėn. pabaigoje LKP(b) CK nutarimu²⁵. Iki 1945 m. birželio mėn. buvo suorganizuoti 22 stribų batalionai (10 314 žm.)²⁶. 1946 m. pradžioje MVD įskaitoje buvo 8602 stribai²⁷. Vėliau stribų skaičius palaipsniui buvo mažinamas. Ginkluotosios rezistencijos gyvavimo pabaigoje – 1952–1953 m. – istrebitelių batalionus sudarė atitinkamai 6194 ir 4466 asmenys (kituose dokumentuose aptinkami panašūs skaičiai)²⁸. Naikintųjų batalionai dažniausiai vaidino pagalbinį vaidmenį „agentūrinėse–operatyvinėse“ ir „karinėse–čekistinėse“ operacijose.

LSSR NKVD–NKGB vadovybė, NKVD Kovos su banditizmu skyrius (nuo 1946 m. kovo mėnesio – MVD Kovos su banditizmu valdyba, vėliau MGB 2–N valdyba, MVD 4-oji valdyba) kartu su NKVD apskričių skyriais visoje represinių organų sistemoje atliko vadovaujančią funkciją. Šie struktūriniai padaliniai sprendė,

²¹ H. Š a d ž i u s, *Karinės čekistinės operacijos...*, p. 134.

²² Ten pat, p. 146.

²³ A. A n u š a u s k a s, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas...*, p. 270.

²⁴ Ten pat, p. 279.

²⁵ LKP(b) CK ir Liaudies Komisarų Tarybos 1944 12 03 nutarimas dėl istrebitelių būrių sudarymo LSSR valsčiuose, *LYA*, f. 3, ap. 21, b. 2, l. 30; LKP(b) CK 1944 07 24 nutarimas, ten pat, l. 4.

²⁶ LSSR NKVD BB skyriaus 3-iojo poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. V. Grigoričovo 1945 06 20 pažyma, ten pat, ap. 16, b. 96, l. 112–114.

²⁷ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 02 pažyma, ten pat, l. 86.

²⁸ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 01 14 d. tarnybinis raštas SSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui gen. lt. L. Canavai, ten pat, ap. 56, b. 30, l. 5; A. A n u š a u s k a s, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas...*, p. 273.

kur, kada ir kaip panaudoti NKVD–MGB kariuomenę ir sribų batalionus. 1945 m. pradžioje vien centriniame LSSR NKVD aparate, apskričių skyriuose ir kalėjimuose dirbo 1577 enkavedistai (pagal etatus turėjo būti 2761). Valsčiuose organizuojamuose NKVD poskyriuose dirbo tik 386 darbuotojai (turėjo dirbti 2667)²⁹. 1949 m. Valstybės saugumo ministerijoje dirbo 3266 žmonės (į šį skaičių įeina visi centrinio aparato ir apskričių skyrių, valsčių poskyrių darbuotojai)³⁰. Reikia pabrėžti, kad LSSR NKVD centrinis aparatas ir jo periferiniai padaliniai buvo formuojami vien iš SSSR NKVD kadry, o kalėjimų prižiūrėtojais ir milicininkais buvo įdarbinami Lietuvos gyventojai. 1945 m. sausio mėnesį LSSR NKVD dirbo 1936 iš SSSR NKVD atsiųsti darbuotojai ir 3027 vietiniai gyventojai (iš viso 4963). Į šį skaičių įeina ir tos struktūros, kurios nedalyvavo kovoje su pogrindžiu, pvz., miestų sukarinti priešgaisrinės apsaugos daliniai, kalėjimų skyrius³¹. Baudžiamieji daliniai, istrebitelių batalionai glaudžiai bendradarbiavo su NKVD–NKGB apskričių skyriais ir 272 valsčių poskyriais, kuriuose 1944 m. pabaigoje – 1945 m. dirbo 650 iš sovietinių respublikų ir centrinio SSSR NKVD–NKGB aparato atsiųsti kadriniai čekistai³². Remdamiesi gausia agentūra, NKVD apskričių skyrių čekistai karinius dalinius siųsdavo aptiktų partizanų būrių sunaikinti ir koordinuodavo visus kovos veiksmus vietose.

Neretai ieškant pasipriešinimo dalyvių, juos suimant dalyvaudavo milicininkai. Kartais jie būdavo įtraukiami net į kovines užduotis, todėl LSSR NKVD–MVD–MGB milicijos valdybą taip pat galima laikyti atskira kovoje su pogrindžiu dalyvausią represine struktūra. 1945 m. sausio mėn. LSSR NKVD dirbo 2592 milicininkai (pagal patvirtintus etatus turėjo būti 5810 milicininkų). 1949 m. į MGB perduotoje milicijos valdybos žinioje jau buvo 5573 milicininkai³³.

Ką saugumo dokumentuose reiškia terminai: „sovietinis–partinis aktyvas“, „paramos grupių nariai“, „kiti gyventojai“?

Kovoje su rezistencija represinėms struktūroms talkino naujosios valdžios aktyvūs rėmėjai, vadinamasis sovietinis–partinis aktyvas. Iš šaltinių aiškėja, kad tai buvo

²⁹ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno 1945 01 25 pranešimas apie LSSR NKVD darbą nuo 1944 08 01 iki 1945 01 01 VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui, *LYA*, f. 3, ap.16, b. 9, l. 116–117.

³⁰ A. A n u š a u s k a s, KGB Lietuvoje 1940–1991 metais, *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1997, p. 45.

³¹ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno 1945 01 25 pranešimas apie LSSR NKVD darbą nuo 1944 08 01 iki 1945 01 01 VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui, *LYA*, f. 3, ap.16, b. 9, l. 117.

³² A. A n u š a u s k a s, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas...*, p. 178.

³³ Ten pat, p. 286; LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno 1945 01 25 d. pranešimas apie LSSR NKVD darbą nuo 1944 08 01 iki 1945 01 01 VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui, *LYA*, f. 3, ap. 16, b. 9, l. 82.

LKP(b) apskričių, valsčių komitetų sekretoriai, partorgai, komsorgai, instruktoriai, partinių kabinetų vedėjai, komunistai, komjaunuoliai, apskričių, valsčių, apylinkių Darbo žmonių deputatų tarybų vykdomųjų komitetų pirmininkai, jų pavaduotojai, sekretoriai, eiliniai deputatai, dešimtkiemių įgaliotiniai, paramos grupių nariai, paruošų ir finansų agentai, žemės ūkio ir rinkiminių komisijų nariai, mokesčių inspektoriai, apskričių laikraščių redaktoriai, kolūkių pirmininkai bei vadovaujantys administracijos pareigūnai, tarybinių ūkių vadovai ir kt. Galima tvirtai sakyti, kad daugumą partinio – sovietinio aktyvo sudarė partijos ir vykdomosios valdžios struktūrų funkcionieriai³⁴.

Partiniai–sovietiniai aktyvistai dažniausiai būdavo ginkluoti ir kartais net pasi-priešindavo partizanų antpuoliams. LKP(b) CK IV plenumas, vykęs 1944 m. gruodžio mėn., įpareigojo partines organizacijas paspartinti ginklų išdavimą kaimo partiniam – sovietiniam aktyvui³⁵. Iki 1945 m. rugpjūčio mėn. valdžios struktūros kai-muose apginklavo apie 3700 aktyvistų³⁶. 1946 m. pradžioje MVD įskaitoje buvo 6350 ginkluotų partinių – sovietinių aktyvistų³⁷. 1947 m. LKP (b) CK nutarimu vie-toj egzistuojančių paramos grupių buvo kuriamos (matyt, papildomai) partinio – sovietinio aktyvo ginkluotos grupės. Jas organizavo apylinkių, valsčių tarybose, apskričių centruose, tarybiniuose ūkiuose, kolūkiuose, MTS ir pramonės įmonėse. Tokių grupių buvo sukurta 1057 (5891 narių). Pagrindinė jų užduotis buvo valstybinio ir visuomeninio turto apsauga, siekiant atlaisvinti nuo šio darbo stribus³⁸.

Partinį–sovietinį aktyvą, mano manymu, labiau galima priskirti prie represinių struktūrų nei prie civilinių gyventojų, nes MGB darbuotojų ir aktyvistų bendradar-biavimas pokario metais vyko nuolatos. Daugelyje tyrinėtų dokumentų nurodomi šios gyventojų grupės nuostoliai vadinamųjų karinių čekistinių operacijų metu. LSSR MGB 2–N valdybos viršininko pavaduotojo pplk. I. Počkajaus 1947 m. gegu-žės 22 d. pažymoje 1944–1946 m. partizanų išpuolių metu žuvę stribai ir partiniai–sovietiniai aktyvistai susumuoti į vieną skaičių, o civilinių gyventojų netektys nuro-domos atskirai³⁹. Tas pat atsispindi LSSR MVD Kovos su banditizmu (toliau – BB) skyriaus viršininko pavaduotojo B. Burylino 1947 m. sausio 15 d. pažymoje⁴⁰. Tai rodo, kad saugumo vadovybė net nesistengė partinį – sovietinį aktyvą atskirti nuo

³⁴ LSSR MGB 2-N valdybos 6-ojo poskyrio viršininko kpt. Ščerbakovo 1947 12 12 pažyma, ten pat, ap. 31, b. 12, l. 101.

³⁵ R. S t a n i s l o v a i t i s, min. veik., p. 208.

³⁶ A. R a k ū n a s, *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 m.*, Vilnius, 1976, p. 196.

³⁷ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 02 pažyma, *LYA*, f. 3, ap. 16, b. 96, l. 86.

³⁸ R. S t a n i s l o v a i t i s, min. veik., p. 200.

³⁹ LSSR MGB 2-N valdybos viršininko pavaduotojo pplk. I. Počkajaus 1947 05 22 pažyma, *LYA*, f. 3, ap. 19, b. 126, l. 83.

⁴⁰ LSSR MVD BB skyriaus viršininko pavaduotojo B. Burylino 1947 01 15 pažyma apie LSSR MVD darbo kovojant su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis rezultatus, užregistruo-tus banditinius išpuolius ir netektis dėl jų nuo 1944 07 iki 1947 01 01, ten pat, l. 4.

jai pavaldžių represinių padalinių, laikė tolygiais istrebiteliams. Žinoma, slopinimo operacijose dalyvavo tik nedidelė aktyvistų dalis. Nenorint partinį – sovietinį aktyvą priskirti nei prie slopinimo organų, nei prie civilinių gyventojų, pateiktose lentelėse jis išskirtas į atskirą pastraipą.

Paramos (kitaip saviginos) grupės – tai apginkluoti sovietinės santvarkos šalininkai. Juos net sunku išskirti į atskirą gyventojų grupę, kadangi daugelis jų buvo tas pats partinis–sovietinis aktyvas. LKP(b) CK 1944 m. liepos 24 d. nutarimu įpareigojo NKVD vadovybę organizuoti paramos grupes į jas įtraukiant žemiausią partinio–sovietinio ir komjaunimo aktyvo dalį. 1945 m. birželio mėn. vienuolikoje apskričių jau veikė 398 paramos grupės (2890 narių). Jos turėjo informuoti istrebitelius apie priešo diversines grupes, „banditus“, „išdavikus“. Šioms grupėms vadavo istrebitelių batalionų vadai⁴¹. Nukauti paramos grupių nariai paprastai būdavo įtraukiami į partinio sovietinio aktyvo aukų statistiką.

Pavadinimas „kiti piliečiai“ daugelyje nagrinėtų dokumentų apima valstiečių, tarnautojų ir darbininkų socialinius sluoksnius. Į šį dokumentuose vartojamą terminą įeina partizanų nužudyti saugumo agentai, informatoriai, aktyvūs sovietinio režimo rėmėjai ir jų šeimų nariai, naujakuriai, lojalūs okupacinei valdžiai asmenys. Taip pat prie laisvės kovotojų prisiplakusių kriminalistų ir nepriklausomai veikusių nusikaltėlių nužudyti žmonės, dėl klaidingos informacijos, įtarimų partizanų sušaudyti gyventojai, istrebitelių ir partinių sovietinių aktyvistų šeimų nariai, represinių struktūrų bei partizanų savivalės, aklo keršto aukos, atsitiktinai mūšio lauke žuvę asmenys ir kt. Koks procentas kiekvienos išvardytos gyventojų grupės įeina į skaičių, žymintį „kitų piliečių“ nuostolius, nesiimu spręsti – tai ateityje istorikų laukianti ypač sudėtinga problema. Šio uždavinio sprendimą ypač apsunkina tai, kad neišliko (arba jų dar neaptikta) dokumentų, kalbančių apie nužudytų agentų ir informatorių skaičių. Yra išlikęs vienas dokumentas, kuriame rašoma, kad 1951 m. žuvo 31 žmogus iš „MGB agentūros“⁴². Išėitų, kad sunaikinti agentai ir informatoriai sudaro tik 15 procentų nuo 209-ųjų tais metais partizanų nužudytų civilinių gyventojų. Viena aišku – nužudytų taikių gyventojų skaičius nemažas. Nustatyti daugelio nužudymų tikrąsias priežastis nebebus įmanoma ir ateityje. Terminas „kiti piliečiai“ straipsnyje pakeistas sąvoka „civiliniai gyventojai“.

⁴¹ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo plk. P. Kapralovo 1944 08 18 raštas LSSR NKVD miestų ir apskričių skyrių viršininkams, ten pat, ap. 21, b. 2, l. 13, 4; LSSR NKVD BB skyriaus 3-iojo poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. lt. Grigoričovo 1945 06 20 pažyma, ten pat, ap. 16, b. 96, l. 112–114.

⁴² LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 01 14 tarnybinis raštas SSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui gen. lt. L. Canavai, ten pat, ap. 56, b. 30, l. 1–4.

1944–1953 m. dokumentų apie represinių struktūrų, partinio-sovietinio aktyvo ir civilinių gyventojų nuostolius statistinių duomenų ypatumai

1944–1945 m. vykęs masinis lietuvių tautos pasipriešinimas kiekvieną dieną abiem kovojusioms pusėms atnešdavo didelių nuostolių. Tuo metu dar vyko Antrasis pasaulinis karas, per Lietuvos teritoriją ėjo fronto linija. NKVD–NKGB ir sovietinės valdžios institucijos tik pradėjo tvirtintis Lietuvoje. Bolševikų valdžios institucijų veikloje trūko organizuotumo. Kai kuriose apskrityse, daugelyje valsčių, ypač 1944 m., praktiškai neegzistavo sovietų valdžia. SSSR ir LSSR NKVD–NKGB vadovybė reguliariai grasino NKVD–NKGB apskričių skyrių, NKVD kariuomenės pulkų viršininkams, jog „jie asmeniškai atsako už tai, kad draugo L. Berijos užduotys nevykdomos tiksliai ir laiku“. Dėl to saugumiečiai nuolat jautė psichologinę įtampą⁴³. Vesti tikslią nuostolių apskaitą tokiomis sąlygomis buvo sunku, o kartais ir neįmanoma. Karinių dalinių vadai, NKVD apskričių skyrių viršininkai dažnai stengdavosi slėpti nuo aukštesnės vadovybės šioms nenaudingus faktus arba juos iškreipti. Tokioje atmosferoje atsirasdavo daugiau ar mažiau tikrovės neatitinkančių dokumentų. Daugelis nužudytų besislapstančiųjų nuo mobilizacijos į Raudonąją armiją ar kitų neginkluotų civilinių gyventojų raportuose virsdavo „banditais“⁴⁴.

Daugelyje tyrinėtų dokumentų statistiniai duomenys apie represinių struktūrų nuostolius išskiriami pagal jų dvejetainį pobūdį:

1) patirti partizanų išpuolių (rusų k. – *бандпроявления, нападения*) metu (kai kovos veiksmų iniciatyva priklausė ginkluotam pagrindžiui);

2) patirti vadinamųjų karinių-čekistinių (rusų k. *чекистско-войсковая*) operacijų metu (kai iniciatyva priklausė slopinimo struktūroms).

Kai kuriuose dokumentuose atskiroje pastraipoje nurodomi vadinamųjų ypatingų atsitikimų metu žuvę kariškiai. Tai neatsargaus elgesio su ginklais, tarpusavio konfliktų metu (dažniausiai girtaujant) nušauti asmenys. Persekiojant partizanus, paprastai naktį, baudėjai kartais neatpažindavo vieni kitų ir susišaudydavo tarpusavyje. Tokiomis aplinkybėmis žuvusieji sudaro nemažą dalį per ypatingus atsitikimus represinių struktūrų patirtų nuostolių, tačiau gali būti, kad kai kurie taip žuvę kariškiai buvo įrašomi į operacijų metu patirtų netekčių statistiką. Per ypatingus atsitikimus žuvę kariškiai – ne ginkluotos kovos aukos, todėl pateiktose lentelėse tokio pobūdžio duomenys nebuvo įtraukti.

Kuo ypatingi dokumentai, kalbantys apie okupantų ir jų pagalbininkų nuostolius 1944 metais? Pirmiausia reikia pasakyti, kad tų metų statistinės suvestinės išsiskiria duomenų prieštaravimu. Apie tai kalba žuvusių NKGB–NKVD darbuotojų ir NKVD kariuomenės kariškių skaičiai. A. Anušausko aptiktuose dokumentuose vienur nurodoma, kad per baudžiamąsias operacijas ir partizanų išpuolius jų žuvo

⁴³ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas...*, p. 243.

⁴⁴ Ten pat, p. 184–192.

194, kitur – 203⁴⁵. H. Šadžius, tyrinėjęs SSSR NKVD centriniam aparatui siųstus dokumentus, nurodo tokius baudžiamųjų organų nuostolius 1944 m.: partizanų išpuolių metu žuvo 253 partiniai-sovietiniai aktyvistai (paimti į nelaisvę, dingę be žinios – 85), 35 NKVD–NKGB darbuotojai, 45 NKVD kariuomenės ir Raudonosios armijos kariškiai bei 249 civiliniai gyventojai, o per slopinimo akcijas žuvo 18 NKVD–NKGB darbuotojų, 47 NKVD kariuomenės ir Raudonosios armijos kariškiai, 13 naikintojų bei 15 partinių-sovietinių aktyvistų (iš viso 145 NKGB–NKVD darbuotojai ir NKVD kariuomenės kariškiai)⁴⁶. Taip atrodė LSSR NKVD vadovybės į SSSR NKVD siunčiama oficiali statistika. 1945 ir vėlesnių metų apibendrinančiose statistinėse suvestinėse, skirtose VKP(b) biurui Lietuvoje, LKP(b) CK ir SSSR NKVD–MGB, randame identiškus duomenis⁴⁷.

Tačiau šiais skaičiais verčia abejoti iš kitų dokumentų išsiskiriantis LSSR NKVD Kovos su banditizmu skyriaus viršininko valstybės saugumo papulkininkio Gusevo 1945 m. sausio 12 d. tarnybinis raštas, parengtas LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui P. Kapralovui. Jame nurodoma, kad nuo 1944 07 15 iki 1945 01 01 per partizanų išpuolius žuvo 38 NKVD–NKGB darbuotojai, 73 NKVD kariuomenės bei Raudonosios armijos kariškiai, 117 partinių sovietinių aktyvistų, 189 civiliniai gyventojai, o slopinimo organų operacijų metu žuvo 26 NKVD–NKGB darbuotojai ir 87 NKVD kariuomenės bei Raudonosios armijos kariškiai⁴⁸. Šis faktas leidžia kelti klausimą – ar vėlesnėse suvestinėse nėra sąmoningai įrašyti išgalvoti ir sumažinti skaičiai? Tokio pobūdžio statistiką (kokia figūruoja minėtame pplk. Gusevo rašte) rengdavo NKVD Kovos su banditizmu skyriaus informacijos-apskaitos poskyris. Eiliniams šio skyriaus darbuotojams nebuvo tikslo falsifikuoti NKVD Kovos su banditizmu skyriaus viršininkui teikiamus duomenis, nes jie tik apdorodavo iš įvairių represinių struktūrų suplaukiančią statistinę medžiagą. Tarnybinis raštas rengtas ne LKP(b) CK ar SSSR NKVD, o „savam“ viršininkui. LSSR vidaus reikalų liaudies komisaras ar jo pavaduotojas, pateikdamas ataskaitas centrui, savo nuožiūra galėjo pakoreguoti skaičius. Sudarant lenteles, dėl šių motyvų pirmenybę vis dėlto teikiau pplk. Gusevo tarnybiniam raštui.

Pažymėtina, jog nė viename tirtame dokumente nėra duomenų apie 1944 m. partizanų antpuolių metu nukautus istrebitelius, o pavienėse pažymose skaičių 253

⁴⁵ Ten pat, p. 219; LSSR MGB 2-N valdybos viršininko pavaduotojo pplk. I. Počkajaus 1947 05 22 pažyma, *LYA*, f. 3, ap. 19, b. 126, l. 83; SSSR NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvai I. Tkačenkos 1944 12 24 raštas VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui, ten pat, f. 3, ap. 10, b. 12, l. 22.

⁴⁶ H. Š a d ž i u s, 1944–1945 metai...

⁴⁷ LSSR NKVD veiklos prieš nacionalistinį pogrindį ir jo ginkluotas gaujas 1944, 1945 ir 1946 m. statistiniai duomenys, *LYA*, f. 3, ap. 16, b. 81, l. 1–8; LSSR MGB 2-N valdybos viršininko pavaduotojo pplk. I. Počkajaus 1947 05 22 pažyma SSSR MGB 2-osios vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojui gen. ltn. Jedunovui apie įvykdytus banditinius išpuolius ir mūsų nuostolius dėl jų nuo 1944 07 iki 1947 01 01, ten pat, f. 3, ap. 19, b. 126, l. 83.

⁴⁸ LSSR NKVD BB skyriaus viršininko valstybės saugumo pplk. Gusevo 1945 01 12 tarnybinis raštas, ten pat, f. 3, ap. 16, b. 10, l. 205.

sudaro istrebiteliai ir partinis-sovietinis aktyvas⁴⁹. Nepavyko nustatyti, ar iš tikro ši skaičių sudaro sribai ir aktyvistai bei kokia dalis tenka žuvusiems naikintojams.

1945 m. dokumentų duomenys įvairuoja mažiau. H. Šadžius nurodo, kad 1945 m. partizanų išpuolių metu žuvo 575 partiniai-sovietiniai aktyvistai, 85 NKVD–NKGB darbuotojai, 129 NKVD kariuomenės ir Raudonosios armijos kariškiai, 1630 civiliniai gyventojai, tuo tarpu per vadinamąsias karines-čekistines operacijas žuvo 53 NKVD–NKGB darbuotojai, 232 NKVD kariuomenės ir Raudonosios armijos kariškiai, 400 naikintojų ir 40 partinių-sovietinių aktyvistų⁵⁰. Iš tiesų skaičių 575 sudaro 447 partiniai-sovietiniai aktyvistai ir 128 sribai. Tai liudija LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. sausio 19 d., LSSR MVD 4-os valdybos viršininko mjr. P. Raslano 1953 m. spalio 25 d. ir LSSR NKVD BB skyriaus viršininko pplk. B. Burylino 1946 m. vasario 23 d. pažymos⁵¹. Šiuose ir daugelyje kitų Lietuvos ypatingajame archyve saugomų dokumentų randame skaičius, beveik identiškus į Maskvą siųstų ataskaitų skaičiams⁵². Kai kuriose statistinėse suvestinėse nurodoma, kad „karinių-čekistinių“ operacijų metu žuvo 256 sribai⁵³.

Kalbant apie 1945 m. statistinius duomenis, būtina paminėti vieną pačių saugumo darbuotojų padarytą šurkščią klaidą. LSSR MVD 4-osios valdybos viršininko mjr. P. Raslano 1953 m. spalio 25 d. pažymoje, adresuotoje SSSR MVD vadovybei, nurodyta, kad 1945 m. partizanų išpuolių metu žuvo 3419 žmonių (į ši skaičių įeina represinių struktūrų darbuotojai, partiniai-sovietiniai aktyvistai ir civiliniai gyventojai). Iš tikro žuvo ne daugiau kaip 2419 žmonių, kadangi ne vienoje 1945 m. ataskaito-

⁴⁹ LSSR NKVD veiklos prieš nacionalistinį pagrindį ir jo ginkluotas gaujas 1944, 1945 ir 1946 m. statistiniai duomenys, ten pat, b. 81, l. 1–8; LSSR MGB 2-N valdybos viršininko pavaduotojo pplk. I. Počkajaus 1947 05 22 pažyma SSSR MGB 2-osios vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojui gen. ltn. Jedunovui apie įvykdytus banditinius išpuolius ir mūsų nuostolius dėl jų nuo 1944 07 iki 1947 01 01, ten pat, ap. 19, b. 126, l. 83; LSSR MVD BB skyriaus viršininko pavaduotojo B. Burylino 1947 01 15 pažyma apie LSSR MVD darbo kovojant su nacionalistiniu pagrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis rezultatus, užregistruotus banditinius išpuolius ir netektis dėl jų nuo 1944 07 iki 1947 01 01, ten pat, l. 4.

⁵⁰ H. Š a d ž i u s, 1944–1945 metai...

⁵¹ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 01 19 pažyma apie banditinius išpuolius ir netektis dėl jų Lietuvos SSR teritorijoje nuo 1944 07 15 iki 1952 12 31, *LYA*, f. 3, ap. 56, b. 45, l. 52; LSSR MVD 4-osios valdybos viršininko mjr. P. Raslano 1953 01 25 pažyma, ten pat, b. 43, l. 1; LSSR NKVD BB skyriaus viršininko pplk. B. Burylino 1946 02 23 pažyma apie liaudies gynėjų nuostolius, ten pat, ap. 16, b. 96, l. 80.

⁵² 1946 09 15 apibendrintos žinios apie banditinius išpuolius ir įvykdytas čekistines operacijas (dokumentas be parašo), ten pat, ap. 31, b. 12, l. 44–47; LSSR NKVD veiklos prieš nacionalistinį pagrindį ir jo ginkluotas gaujas 1944, 1945 ir 1946 metais statistiniai duomenys, ten pat, ap. 16, b. 81, l. 1–8; LSSR MGB 2-N valdybos viršininko pavaduotojo pplk. I. Počkajaus 1947 05 22 pažyma SSSR MGB 2-os vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojui gen. ltn. Jedunovui apie įvykdytus banditinius išpuolius ir mūsų nuostolius dėl jų nuo 1944 07 iki 1947 01 01, ten pat, ap. 19, b. 126, l. 83.

⁵³ LSSR NKVD veiklos prieš nacionalistinį pagrindį ir jo ginkluotas gaujas 1944, 1945 ir 1946 metais statistiniai duomenys, ten pat, ap. 16, b. 81, l. 1–8.

je yra nurodytas pastarasis skaičius⁵⁴. Manyti, kad tai buvo skaičių falsifikavimas, nereiktų, nes SSSR MVD vadovybė bet kada galėjo nuostolius apskaičiuoti iš detalių 1945 m. dokumentų. Matyt, šiuo atveju kaltas suvestinių sudarytojų neatidumas. Galbūt skaičius 2 kai kuriose pažymose galėjo atrodyti kaip skaičius 3 dėl rašysenos neaiškumo. Ši šiurkšti klaida pastebima visose vėlesnėse apibendrinamosiose suvestinėse⁵⁵.

1946–1953 m. dokumentų statistiniai duomenys jau mažiau prieštaringi. Apskaita tapo sistemingesnė, griežtesnė, tačiau kai kurių metų dokumentuose vis dėlto aptinkama nesutampančių skaičių. Pavyzdžiui, detaliame 1949 m. MGB kovos su ginkluotu pagrindžiu rezultatų žurnale nurodoma, kad partizanų antpuolių metu žuvo 2 MGB darbuotojai, 18 MVD darbuotojų, milicininkų ir 843 civiliniai gyventojai, represinių struktūrų operacijų metu žuvo 16 MGB–MVD darbuotojų ir 43 MGB kariuomenės kariškiai. Tuo tarpu LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 01 24 pažymoje LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui rašoma apie partizanų išpuolių metu nukautą 1 MGB darbuotoją, 14 MVD darbuotojų, milicininkų ir 845 civilinius gyventojus⁵⁶. Taip pat mažesni skaičiai figūruoja LSSR valstybės saugumo ministro P. Kondakovo 1952 m. rugpjūčio 21 d. pažymoje: joje nurodyta, kad per slopinimo struktūrų operacijas 1949 m. žuvo 10 MGB–MVD darbuotojų ir 41 MGB kariuomenės ir Sovietinės armijos karininkas⁵⁷. Šiais atvejais patikimiau remtis detaliu apskaitos žurnalu, negu ataskaitomis Komunistų partijos vadovybei, nes jose duomenys galėjo būti sąmoningai sumažinti.

Reikia pažymėti, kad nukautų Sovietinės armijos (iki 1946 m. vadinta Raudonąja armija) kariškių nuošimtis, palyginti su kitomis represinėmis struktūromis, labai nedidelis. Tik 1948 ir 1949 m. detaliuose apskaitos žurnaluose nurodyti 7 per partizanų antpuolius žuvę kariškiai, o kitur Sovietinės armijos netektys neatskiriamos nuo MGB kariuomenės nuostolių. Daugiausia raudonarmiečių nukauta 1944–1945 m. Armijos krajojovos ir lietuvių partizanų, tačiau duomenų neteko aptikti.

Šio skyrelio pabaigoje galima padaryti keletą apibendrinimų:

1) 1944–1945 m. dokumentų duomenys apie slopinimo organų, partinio-sovietinio aktyvo ir civilinių gyventojų nuostolius yra patys subjektyviausi, dažnai prieštaraujantys vieni kitiems.

⁵⁴ LSSR NKVD OBB viršininko pplk. B. Burylino 1946 02 26 pažyma, ten pat, ap. 31, b. 12, l. 5–6; Lietuvos kovų..., p. 499–500; LSSR MGB 2-N valdybos viršininko pavadootojo pplk. I. Počkajaus 1947 05 22 pažyma, *LYA*, f. 3, ap. 19, b. 126, l. 83.

⁵⁵ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 09 30 pažyma apie LSSR MGB kovos su nacionalistiniu pagrindžiu ir gaujomis rezultatus nuo 1944 07 15 iki 1952 10 01, ten pat, ap. 56, b. 30, l. 175; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 01 19 pažyma apie banditinius išpuolius ir netektis dėl jų Lietuvos SSR teritorijoje nuo 1944 07 15 iki 1952 12 31, ten pat, b. 45, l. 52.

⁵⁶ LSSR MGB organų 1949 01 01–1949 12 31 kovos su ginkluotu pagrindžiu ir užregistruotų banditinių išpuolių apskaitos žurnalas, ten pat, ap. 38, b. 16, l. 1–259; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 01 24 pažymoje LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, ten pat, ap. 56, b. 30, l. 14.

⁵⁷ LSSR valstybės saugumo ministro P. Kondakovo 1952 08 21 pažyma, ten pat, l. 131.

2) 1946–1953 m. dokumentų netekčių statistika žymiai tikslesnė, nes LSSR MGB statistiniai duomenys tapo svarbiu darbo rodikliu. MGB apskričių skyrių ir MGB kariuomenės dalinių viršininkai privalėjo reguliariai atsiskaityti savo vadovybei, susiformavo griežtesnė apskaitos sistema.

Atlikus šaltinių analizę, pavyko sudaryti tris lenteles, kuriose pateikti skaičiai ateityje tikriausiai bus patikslinti. Lentelės nėra išsamios, nes nepavyko aptikti kai kuriais metais sužeistų ir paimtų į nelaisvę žmonių skaičių.

1 lentelė.

Ginkluoto pogrindžio išpuolių metu padaryti nuostoliai

	Nuostolių pobūdis	METAI										
		1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	Iš viso
1. NKVD–NKGB–MGB darbuotojai	Nukauta	38	85	33	11	16	2	1	1	–	–	187
	Sužeista	5	27	13	–	8	–	–	–	–	–	53*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	11	–	–	–	–	–	–	–	–	11*
2. MVD darbuotojai, milicininkai	Nukauta	+	+	34	39	23	18	17	4	3	–	138
	Sužeista	–	–	17	–	7	7	–	–	–	–	31*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	3*
3. NKVD–MVD–MGB kariuomenės ir Sovietinės armijos karininkai	Nukauta	73	24	7	27	36	10	–	–	–	–	177
	Sužeista	8	7	6	–	43	2	–	–	–	–	66*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2*
4. NKVD–MVD–MGB kariuomenės ir Sovietinės armijos kareiviai	Nukauta	+	105	31	+	+	+	–	–	–	–	136*
	Sužeista	–	47	32	–	–	–	–	–	–	–	79*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	8	–	–	–	–	–	–	–	–	8*
5. Istrebiteliai	Nukauta	–	128	165	59	48	21	12	6	1	1	441
	Sužeista	–	25	60	14	15	3	–	–	–	–	117*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	24	18	–	–	–	–	–	–	–	42*
Iš viso (1–5 eilutės)	Nukauta	111	342	270	136	123	51	30	11	4	1	1079*
	Sužeista	13	106	128	14*	73	12	–	–	–	–	346*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	45	21	–	–	–	–	–	–	–	66*
6. Paramos grupių nariai	Nukauta	–	3	–	–	3	–	–	–	–	–	6*
	Sužeista	–	–	–	–	2	1	–	–	–	–	3*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–*
7. Partiniai-sovietiniai aktyvistai	Nukauta	117	447	432	299	256	122	83	52	17	1	1826
	Sužeista	12	120	61	–	38	16	–	–	–	–	247*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	70	201	63	–	7	–	–	–	–	–	341*
8. Civiliniai gyventojai	Nukauta	189	1630	2029	2191	1291	843	386	209	71	13	8852
	Sužeista	36	275	189	–	–	–	–	–	–	–	500*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	315	88	–	9	3	–	–	–	–	415*
Iš viso (1–8 eilutės)	Nukauta	417	2422	2731	2626	1673	1016	499	272	92	15	11763
	Sužeista	61	501	378	232 b	230 b	99 b	–	–	13 b	5 b	1519*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	70	561	172	77 b	16	3	–	–	–	–	899*

**Represinių struktūrų, partinių-sovietinių aktyvistų nuostoliai
baudžiamųjų operacijų metu**

	Nuostolių pobūdis	METAI										Iš viso
		1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	
1. NKVD–NKGB–MGB darbuotojai	Nukauta	26	53	24	12	12	16	6	6	5	2	162
	Sužeista	2	21	13	3	6	15		12		6	78*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	1	–	–	–	–	c			–	1*
2. MVD darbuotojai, milicininkai	Nukauta	+	+	8	5	11	+	+		2	–	26
	Sužeista			11	2	4					–	17*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios			–	–	–					–	–*
3. NKVD–MVD–MGB kariuomenės ir Sovietinės armijos karininkai	Nukauta	87	44	14	76	44	43	25	15	13	1	362
	Sužeista	12	16	13		73	71		17	14	3	219*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	–	–		–	–			c	d	–*
4. NKVD–MVD–MGB kariuomenės ir Sovietinės armijos kareiviai	Nukauta	+	188	129	+	+	+	+	+	+	1	318*
	Sužeista		218	155							10	383*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios		1	–							–	1*
5. Istrebiteľiai	Nukauta	13	420	78	55	62	37	28	23	12	1	729
	Sužeista	3	147	79	23	51	29		13	4	1	350*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	2	112	4	1	–	–			–	c	–
6. Partiniai-sovietiniai aktyvistai	Nukauta	15	40	20	6	3	5	3	–	–	–	92
	Sužeista	3	10	3	–	6	3				–	25*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	3	1	–	–	–				–	4*
7. Paramos grupių nariai	Nukauta		4		–	3	1					8*
	Sužeista		–			–	3					3*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios		–			–	–	f				–*
Iš viso	Nukauta	141	749	273	154	135	102	62	44	35 b	5	1700
	Sužeista	17	412	274	130 b	140	121		42 *	18	21 b	1175*
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	2	117	5	1	–	–			–		125*

Lentelių paaiškinimai. Trumpas brūkšnelis žymi, kad nuostolių nėra. Tuščia vieta – duomenų nepatikta. Kryžiuokas rodo, kad duomenys įeina į aukščiau stovinčios eilutės skaičius. Žvaigždutė žymi, kad duomenys nepilni (daugiau kaip). Skaičius per brūkšnelį – paramos grupių nariai.

b Šie skaičiai yra gauti ne sudėjus lentelėje esančius skaičius, o paimti iš atskirų dokumentų.

c Iki spalio 1 d.

d Iki spalio 25 d.

e Iki rugpjūčio 21 d.

f Iki lapkričio 1 d

g A. Anušausko nustatytas skaičius⁵⁸.

⁵⁸ A. Anušauskas, NKVD kariuomenės dokumentai..., p. 180.

3 lentelė. Represinių struktūrų nuostoliai, partinių-sovietinių aktyvistų ir civilių gyventojų netektys baudžiamųjų operacijų ir ginkluoto pogrindžio išpuolių metu (1-os ir 2-os lentelių sudėtiniai duomenys)

Represinės struktūros	Nuostolių pobūdis	METAI										
		1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	Iš viso
1. NKVD–MVD, NKGB–MGB darbuotojai, milicininkai	Nukauta	64	138	99	67	62	36	24	11	10	2	513 161* 15*
	Sužeista	7	48	54	5	25	22					
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	12	3	–	–	–					
2. NKVD–MVD–MGB kariuomenės ir Sovietinės armijos kariškiai	Nukauta	160	361	181	103	80	53	25	15	13	1	992 1336* 11* g
	Sužeista	20	288	206		106	73			14	13	
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	11	–	–	–	–			–	–	
3. Istrebiteliai	Nukauta	13	548	243	114	110	58	40	29	13	2	1170 467* 161*
	Sužeista	3	172	139	37	66	32		13	4	1	
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	2	136	22	1	–	–		–	–	–	
Iš viso (1–3 eilutės)	Nukauta	237	1047	523	284	252	147	89	55	36	5	2675 1964* 187*
	Sužeista	30	508	399	42	197	127		13	18	14	
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	2	159	25	1	–	–		–	–	–	
4. Partiniai sovietiniai aktyvistai	Nukauta	132	487/3	452	305	259/3	127	86	52	17	1	1924 278* 345*
	Sužeista	15	130	64		44/2	19/4				–	
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	70	204	64		7	–				–	
5. Civiliai gyventojai	Nukauta	189	163	202	219	129	843	386	209	71	13	8852 500* 415*
	Sužeista	36	0	9	1	1					–	
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	–	275	189		9	3				–	
Iš viso (4–5 eilutės)	Nukauta	321	212	248	249	155	970	472	261	88	14	10776 778* 760*
	Sužeista	51	0	1	6	3	23				–	
	Paimta į nelaisvę, dingo be žinios	70	405	253		46	3				–	
			519	152		16						

Lentelės sudarytos remiantis:

LSSR MVD BB skyriaus viršininko pavaduotojo B. Burylino 1947 01 15 pažyma apie LSSR MVD darbo kovojant su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis rezultatus, užregistruotus banditinius išpuolius ir netektis dėl jų nuo 1944 07 iki 1947 01 01, *LYA*, f. 3, ap. 19, b. 126, l. 4; LSSR NKVD BB skyriaus viršininko valstybės saugumo pplk. Gusevo 1945 01 12 tarnybinis raštas, ten pat, ap. 16, b. 10, l. 205; H. Š a d ž i u s, 1944–1945 metai...; 1946 09 15 apibendrintos žinios apie banditinius išpuolius ir įvykdytas čekistines operacijas (dokumentas be parašo), *LYA*, f. 3, ap. 31, b. 12, l. 44–47; LSSR NKVD veiklos prieš nacionalistinį pogrindį ir jo ginkluotas gaujas 1944, 1945 ir 1946 metais statistiniai duomenys, ten pat, ap. 16, b. 81, l. 1–8; LSSR MGB 2-N valdybos viršininko pavaduotojo pplk. I. Počkajaus 1947 05 22 pažyma SSSR MGB 2-osios vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojui gen. ltn. Jedunovui apie įvykdytus banditinius išpuolius ir mūsų nuostolius dėl jų nuo 1944 07 iki 1947 01 01, ten pat, ap. 19, b. 126, l. 83; LSSR MGB 2-N valdybos vadovaujančio liaudies gynėjų būriams poskyrio viršininko pavaduotojo vyr. ltn. J. Sinycino 1948 01 26 pažyma, ten pat, ap. 41, b. 135, t. 1, l. 6; Lietuvos partizanų..., p. 345–347; ten pat, p. 499–500; LSSR NKVD OBB 3-iojo skyriaus virši-

ninko pavaduotojo Grigoričevo 1946 01 31 pažyma apie LSSR istrebitelių būrių praradimus, *LYA*, f. 3, ap. 16, b. 73, l. 15; LSSR NKVD OBB viršininko pplk. B. Burylino 1946 02 26 pažyma, ten pat, ap. 31, b. 12, l. 5–6; LSSR NKVD BB skyriaus viršininko pplk. B. Burylino 1946 02 23 pažyma apie liaudies gynėjų nuostolius, ten pat, ap. 16, b. 96, l. 80; Lietuvos partizanų..., p. 233–234; LSSR vidaus reikalų ministro gen. mjr. J. Bartašūno 1947 02 01 pažyma, *LYA*, f. 3, ap. 31, b. 12, l. 55–56; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1947 12 02 pažyma, ten pat, l. 88–92; LSSR vidaus reikalų ministro gen. mjr. J. Bartašūno, LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. D. Jefimovo ir jo pavaduotojo gen. mjr. P. Kapralovo 1947 01 01 – 1947 03 31 operatyvinės suvestinės Nr. 1–36, ten pat, b. 14, t. 1, l. 1–272; LSSR MGB 1947 10 01–1947 12 31 operatyvinės suvestinės Nr. 203–280, ten pat, t. 2, l. 298–561; LSSR MGB 2-N valdybos 6-ojo poskyrio viršininko kpt. Ščerbakovo 1947 11 10 pažyma, ten pat, b. 12, l. 72–73; LSSR MGB 2-N valdybos 6-ojo poskyrio viršininko kpt. Ščerbakovo 1947 11 10 pažyma apie LSSR MVD darbo rezultatus per 1947 m. III ketvirtį, ten pat, ap. 19, b. 126, l. 194–195; LSSR MGB 2-N valdybos 2 skyriaus viršininko 1947 07 15 pažyma, ten pat, l. 141; 1947 LSSR MVD BB valdybos viršininko pavaduotojo pplk. B. Burylino 1947 01 15 pažyma apie LSSR MVD darbo kovojant su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis rezultatus, užregistruotus banditinius išpuolius ir netektis dėl jų nuo 1944 07 iki 1947 01 01, ten pat, l. 4; LSSR MGB 2-N valdybos viršininko pavaduotojo pplk. I. Počkajaus 1947 05 23 pažyma, ten pat, l. 85; LSSR MGB 2-N valdybos viršininko pavaduotojo pplk. I. Počkajaus pažyma (maždaug 1948 01), ten pat, ap. 41, b. 135, t. 1, l. 41; LSSR MGB organų kovos su banditizmu apskaitos ir LSSR teritorijoje užregistruotų banditinių išpuolių žurnalas (1947 01 01–1947 12 31), ten pat, ap. 31, b. 13, l. 11–23; LSSR MGB 2-N valdybos viršininko plk. J. Počkajaus 1949 04 07 pažyma apie kovos su nacionalistiniu pogrindžiu ir gaujomis rezultatus 1948 metais, ten pat, ap. 41, b. 136, l. 157–158; LSSR MGB organų 1948 01 01–1948 12 31 kovos su ginkluotu pogrindžiu ir užregistruotų banditinių išpuolių apskaitos žurnalas, ten pat, ap. 33, b. 15, t. 2, l. 1–199; LSSR MGB organų 1948 01 01–1948 12 31 kovos su ginkluotu pogrindžiu ir užregistruotų banditinių išpuolių apskaitos žurnalas, ten pat, t. 3, l. 1–200; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 01 24 pažyma LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, ten pat, ap. 56, b. 30, l. 14; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 08 21 pažyma apie karinių čekistinių operacijų metu patirtus nuostolius, ten pat, l. 131; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 08 21 pažyma apie banditinių išpuolių metu patirtus nuostolius, ten pat, l. 132; LSSR MGB organų 1949 01 01–1949 12 31 kovos su ginkluotu pogrindžiu ir užregistruotų banditinių išpuolių apskaitos žurnalas, ten pat, ap. 38, b. 16, l. 1–259; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 01 14 tarnybinis raštas SSSR 2-osios vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojui plk. Novikui, ten pat, ap. 56, b. 30, l. 8; LSSR vidaus reikalų ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 04 18 pažyma apie LSSR MVD darbo rezultatus 1952 m., ten pat, b. 45, l. 103; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 01 16 pažyma, ten pat, b. 44, t. 1, l. 47; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 01 19 raportas SSSR MGB apie LSSR MGB agentūrinį-operatyvinį darbą kovojant su nacionalistiniu pogrindžiu 1952 metais, ten pat, b. 43, t. 3, l. 98; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 12 ataskaita SSSR valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui apie LSSR MGB darbo likviduojant nacionalistinį pogrindį ir ginkluotas gaujas rezultatus 1952 metais, ten pat, l. 119; LSSR vidaus reikalų ministro plk. K. Liaudžio 1954 01 tarnybinis raštas SSSR vidaus reikalų ministrui gen. plk. S. Kruglovui, ten pat, ap. 55, b. 1, l. 1–2; LSSR MVD organų 1953 01 01–1953 12 31 įvykdytų operacijų ir patirtų nuostolių apskaitos žurnalas, ten pat, ap. 51, b. 27, l. 1–200; LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojo L. Martavičiaus 1953 05 pažyma apie LSSR MVD darbo rezultatus nuo 1953 01 01 iki 1953 05 18, ten pat, ap. 56, b. 44, t. 1, l. 215; LSSR vidaus reikalų ministro J. Vildžiūno 1953 m. rugpjūčio 8 d. specialus pranešimas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, ten pat, l. 328; LSSR MVD 4-osios valdybos viršininko mjr. P. Raslano 1953 10 25 pažyma, ten pat, b. 43, l. 1; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 09 30 pažyma apie LSSR MGB kovos su nacionalistiniu pogrindžiu ir gaujomis rezultatus nuo 1944 07 15 iki 1952 10 01, ten pat, b. 30, l. 175; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 01 19 pažyma apie banditinius išpuolius ir netektis dėl jų Lietuvos SSR teritorijoje nuo 1944 07 15 iki 1952 12 31, ten pat, b. 45, l. 52; A. A n u š a u s - k a s, NKVD kariuomenės..., p.180.

Kai kurios istorinės aplinkybės ir veiksniai, lėmę slopinimo žinybų, partinių-sovietinių aktyvistų ir civilinių gyventojų nuostolius

Kokius ginkluoto pasipriešinimo dėsningumus galima pastebėti panagrinėjus iš daugelio dokumentų sudarytų lentelių duomenis? Su kokiais pokaryje vykusiais istorijos procesais juos galima susieti?

1 lentelėje matome, kad 1944 m. partizanų antpuoliai daugiausia buvo nukreipti prieš partinius-sovietinius aktyvistus ir jų pagalbininkus represinius organus: nukauti atitinkamai 117 ir 111 asmenų. Tuomet ginkluoto pagrindžio būriai tik formavosi, partizaninio karo patirties dar nebuvo, tačiau laisvės kovotojai jau surengdavo pasalas saugumiečiams ar mažesniems NKVD kariuomenės būriams. Miškuose, kaimuose slapstėsi tūkstančiai vengiančių mobilizacijos į Raudonąją armiją vyrų, kurie sudarė rezervą jau veikiančioms kovotojų grupėms.

Partiniai-sovietiniai aktyvistai, remiami slopinimo žinybų, kai kuriose apskrityse bandė formuoti sovietinio valdymo organus ir už tai būdavo baudžiami partizanų. Kita komunistinės tvarkos įtvirtinimo ir rezistencijos slopinimo priemonė – slapti NKVD–NKGB bendradarbiai buvo tik pradėti verbuoti. Saugumo organams sunkiai sekėsi formuoti vietinį agentūros tinklą – 1944 m. lapkričio mėn. NKVD turėjo 1686 slaptus bendradarbius (iš jų 232 agentai, 2 rezidentai ir 1452 informatoriai)⁵⁹. Daugelis jų dirbo formaliai, visai išsisukinėdavo nuo užduočių. Sovietinę santvarką kaime faktiškai rėmė tik partiniai aktyvistai, buvę raudonieji partizanai ir dalis neturtingųjų valstiečių. Diduma gyventojų palaikė partizanus ir besislapstančius nuo mobilizacijos, todėl žuvusių civilinių gyventojų skaičius, palyginti su vėlesniais metais, nedidelis – 189. Į šį skaičių galėjo būti įtraukti ir pačių enkavedistų, raudonarmiečių ar kriminalistų aukos, nes pafrontės sąlygomis dažnai būdavo neišskios nužudymų priežastys.

Niekur saugumiečių dokumentuose nekalbama apie 1944 m. partizanų antpuolių metu nukautus sribus, nors kitų struktūrų nuostoliai visur pažymimi. Gali būti, kad istrebitelių nuostolių ir nebuvo. Represinių struktūrų operacijose tais pačiais metais žuvo tik 13 „liaudies gynėjų“ (2 lentelė). Tada istrebitelių batalionai dar tebekūrėsi. Naikintojai tuo metu laikėsi gana pasyviai, stengėsi vengti kautynių su tėvynainiais, o daugiausia siautėjo NKVD vidaus, pasienio ir užnugario kariuomenės pulkai. Tai patvirtina LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno 1945 m. sausio 25 d. pranešimas VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui, kuriame rašoma: „Silpnas istrebitelių batalionų darbas visų pirma paaiškinamas tuo, kad NKVD apskričių skyriuose nebuvo specialaus darbuotojo, kuris užsiimtų istrebitelių bataliono darbu ir tuo, kad NKVD apskričių skyrių viršininkai neįvertino istre-

⁵⁹ LSSR NKGB valstybės saugumo komisaro A. Guzevičiaus 1944 11 01 d. suvestinė, *LYA*, f. 10, ap. 1, b. 13, l. 9.

bitelių batalionų, kaip realios jėgos, vaidmens ir reikšmės ir neryžtingai įtraukdavo į tarnybą ir kovą su banditizmu⁶⁰. Tuomet daug jaunimo į stribus stojo vengdami fronto, o ne trokšdami kovoti su „buržuaziniais nacionalistais“.

Partizanų puolimų metu stribams padaryti nuostoliai vidutiniškai 1,5–2 kartus mažesni negu kitiems represiniams padaliniams (1 lentelė). Antai 1944 m. nukauta 111 NKVD–NKGB darbuotojų ir NKVD kariuomenės kariškių, o istrebitelių nuostolių nebuvo. 1945 m. nukauta atitinkamai – 214 ir 128, 1947 m. – 77 ir 59, 1948 m. – 75 ir 48, 1949 m. – 30 ir 21. Tai maždaug atitinka kiekybinį vidaus kariuomenės kariškių ir „liaudies gynėjų“ santykį.

Iš statistinių duomenų aiškėja (3 lentelė), kad istrebitelių kiekvienais metais (išskyrus 1945, 1951 m.) žūdavo keliomis dešimtimis mažiau negu saugumo darbuotojų ir saugumo kariuomenės kariškių. 1945 m. laisvės kovotojai daugiau stribų nukovė tikriausiai dėl to, kad jie, palyginti su NKVD kariškiais, dar neturėjo karinės patirties.

Partinių-sovietinių aktyvistų daugiausia žuvo stipriausio ginkluoto pasipriešinimo laikotarpiu – 1945–1946 m. (1 lentelė). Taip pat nuo 1945 m. staigiai didėja nužudytų civilinių gyventojų skaičius, kol 1947 m. ginkluoto pogrindžio baudžiamieji veiksmai, teroro aktai prieš tikrus ir tariamus bolševikų valdžios šalininkus, talkininkus, represinių struktūrų numanomus pagalbininkus pasiekia aukščiausią tašką – žuvo 2191 žmogus (1 lentelė). Kokios priežastys partizanus skatino imtis smurto?

Klausimas sudėtingas, reikalaujantis atskleisti ir įvertinti daugelį represijas lėmusių veiksnių. Keletą iš jų pabandytume trumpai aptarti, nesistengdami išnagrinėti visas nužudymus lėmusias priežastis, pateikti vertinimus. Partiniams-sovietiniams aktyvistams ir civiliniams gyventojams partizanų skirtos mirties baudmės – atskiros didelės studijos tema.

1945 m. masinės baudžiamosios operacijos ginkluotajai rezistencijai padarė didelių nuostolių. Didesni partizanų junginiai buvo išsklaidyti, kovotojai pradėjo laikytis mažomis grupėmis. Kovų patirtis išmokė partizanus geriau konspiruoti, išvengti NKVD kariuomenės smūgių. Vidaus kariuomenės masiniai miškų šukavimai „rasim nerasim“ – tapo neefektyvūs, nes dažnai partizanai slapstydavosi sodybose ar miškuose įrengtuose bunkeriuose. Saugumo vadovai suprato, kad tokiomis sąlygomis svarbiausiu ginklu tampa slapti bendradarbiai. Visa tai lėmė, kad maždaug nuo 1946 m. pradžios represinių žinybų kovos su pogrindžiu taktika palaiptai pradėjo keistis – MVD įgulos į kovines užduotis vykdavo tik tada, kai iš vietinių MVD–MGB skyrių gaudavo patikimos informacijos apie partizanų buvimo vietą (MVD–MGB apskričių skyrių ir valsčių poskyrių viršininkams žinių apie priešininką pateikdavo slapti bendradarbiai).

⁶⁰ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartasiūno 1945 01 25 d. pranešimas apie LSSR NKVD darbą nuo 1944 08 01 iki 1945 01 01 VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui, ten pat, f. 3, ap. 16, b. 9, l. 88.

Slopinimo institucijų agentūrinis darbas 1945 m. paspartėjo. Sausio mėn. slaptų bendradarbių jau buvo 3032 (iš jų 20 rezidentų, 149 maršrutiniai agentai, 335 agentai ir 2528 informatoriai)⁶¹. 1947 metais LSSR MGB 2-N valdyba iš buvusių pagrindžio dalyvių užverbavo 833 agentus, iš jų 32 vidaus agentus, veikusius partizanų būriuose⁶². Iš viso tais metais saugumo žinyba turėjo apie 7 tūkstančius darbingų informatorių ir agentų⁶³. Slaptųjų bendradarbių veikla būdavo gausių ir skaudžių mirčių, suėmimų, ištrėmimų priežastis, todėl partizanai nukreipė smūgius į MGB žinybos pagrindinį kovos su pagrindžiu ginklą – informatorius, agentus. Laisvės kovotojai, jų ryšininkai, rėmėjai stengėsi panaikinti savo gyvybei nuolatos gresiantį pavojų. Stiprus savisaugos instinktas dažnai užgoždavo moralinius svarstymus. Galiojo kovos dėl išlikimo dėsnis – jeigu ne tu jį likviduosi, tai jis tave sunaikins. Tačiau tarp šių aukų buvo ir visai niekuo dėtų žmonių, netgi vaikų. Antra vertus, nekaltų gyventojų žūtys – daugelio pasaulinėje istorijoje vykusių partizaninių karų reiškinys, todėl Lietuvos ginkluotas pasipriešinimas tuo nėra išskirtinis.

1951 m. sausio mėn. MGB slaptų bendradarbių skaičius buvo bene didžiausias per visą sovietinės okupacijos laikotarpį – 26 639. Iš jų buvo 3770 agentų (tarp jų 14 vidaus agentų, veikusių laisvės kovotojų būrių viduje), 21 655 informatoriai, 599 rezidentai ir 615 susitikimų bei konspiracijos butų savininkų⁶⁴. Ši „armija“ žmonių skaičiumi pralenkė net MGB kariuomenę. Žinoma, daugelis informatorių ir agentų faktiškai nedirbo. Be to, saugumo darbuotojai fiziškai negalėjo vadovauti tokiam milžiniškam agentūros tinklui, todėl 1952 m. apie 19 000 slaptųjų bendradarbių paslaugų buvo atsisakyta⁶⁵. Tuomet ginkluotas pasipriešinimas jau buvo palaužtas; keletą kartų sumažėjo ir civilinių gyventojų nužudymų. Aktyvi slaptųjų bendradarbių šnipų veikla ir partizanų bandymas su jais kovoti buvo viena iš priežasčių, lėmusių dideles civilinių gyventojų aukas.

1945–1946 m. vykdomi partizanų šeimų trėmimai, stribų ir NKVD–MVD kariuomenės teroras, taikių gyventojų žudynės, sodybų plėšimai ir deginimai, laisvės kovotojų palaikų niekinimas, saugumiečių vykdomi rezistencijos dalyvių ir jų arti-

⁶¹ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno 1945 01 25 pranešimas apie LSSR NKVD darbą nuo 1944 08 01 iki 1945 01 01 VKP(b) CK biuro Liectuvai pirmininkui M. Suslovui, ten pat, f. 3, ap. 16, b. 9, l. 82.

⁶² LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo gen. mjr. P. Kapralovo 1948 01 30 d. pažyma apie kovos su nacionalistiniu pagrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis rezultatus per 1947 m., ten pat, ap. 41, b. 135, t. 1, l. 30.

⁶³ LSSR MGB A skyriaus viršininko mjr. Grišino 1947 12 08 aktas, ten pat, f. 6, ap. 20, b. 2, l. 3–14.

⁶⁴ LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 01 14 tarnybinis raštas SSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui gen. ltn. L. Canavai, ten pat, f. 3, ap. 56, b. 30, l. 3.

⁶⁵ N. G a š k a i t ė, D. K u o d y t ė, A. K a š ė t a, B. U l e v i č i u s, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 386.

mųjų kankinimai skatino partizanus atsakomiesiems veiksams. Skausmas skatino neapykantą, neapykanta – kerštą. Partiniai-sovietiniai aktyvistai, istrebiteliai dalyvavo tremiant, suimant žmones, konfiskuojant rezistentų turtą, todėl nukentėję partizanai, neapykantos kupini, naikino aktyvistus, sribus, o kartais sušaudydavo ir jų šeimų narius.

Taip pat kovą su aktyvistais skatino sovietų valdžios vykdyta žemės ūkio ir ekonominė politika. Remdamiesi LSSR Aukščiausiosios Tarybos 1944 m. rugpjūčio 30 d. įstatymu „Dėl vokiečių okupacijos padarinių likvidavimo žemės ūkyje“, sovietiniai valdžios organai konfiskavo dalį žemės iš 19 500 „buožių“ ūkių (atimta 350 000 ha žemės). Dar iš 3,7 tūkst. „aktyviai bendradarbiavusių su okupantais ūkių savininkų“ žemės plotas sumažintas iki 5 ha⁶⁶. Pagal apskričių vykdomųjų komitetų nutarimus buvo paimta tūkstančiai gyvulių, įvairaus žemės ūkio inventoriaus, gyvenamųjų pastatų. Iki 1948 m. vasario 1 d. į valstybinį žemės fondą buvo paimti 3089 „buožių“ ūkiai, kurių šeimų nariai buvo partizanai⁶⁷. Tai negalėjo nesukelti partizanų reakcijos. Ūkininkai privačią nuosavybę buvo pripratę laikyti neliečiama, šventai ją saugojo. Naujakuriai, mažžemiai, bežemiai, kurie nepabijodavo paimti miške esančio žmogaus žemę, dažnai po perspėjimų sulaukdavo mirties nuosprendžio. Žemės komisijų pirmininkai, nariai, kiti vykdomosios valdžios pareigūnai, pasikėsinę į valstiečių nuosavybę, būdavo partizanų griežtai baudžiami. Partinės organizacijos 1944 m. pabaigoje veikė tik 21 valsčiuje, o 1946 m. lapkričio mėn. – beveik 300 valsčių, 1944 m. kaime dirbo 326 komunistai, 1946 m. – apie 3000⁶⁸. Toks komunistų (dažnai apginkluotų) gausėjimas ir jų veikla (mokesčių, paruošų, pyliavų rinkliava, sovietinė propaganda ir agitacija, skundimai) taip pat sukėlė partizanų atsakomuosius veiksmus. Partizanai mėgino kraštutinėmis priemonėmis sulaukyti sovietinės santvarkos įsigalėjimą.

1944–1948 m. vykdyta žemės reforma LKP(b) siekė įgyti kaime socialinę atramą, supriešinti gyventojus. Tai komunistams pavyko tik iš dalies.

Būtina pabrėžti rezistencijos dalyvių tikėjimą, kad greitai tarp SSSR ir Vakarų valstybių kils karas, kad Sovietų Sąjunga, spaudžiama tarptautinių organizacijų ir JAV, pasitrauks iš Lietuvos. Tokia psichologinė nuostata taip pat formavo negailestingą partizanų požiūrį į partinius-sovietinius aktyvistus. Laisvės kovotojų vadai manė, kad griežtos priemonės padės „išsilaikyti iki lemiamo tautai momento“, užkirs kelią žalingai aktyvistų veiklai. Vykdyti bausmes sovietinės santvarkos šalininkams buvo žymiai lengviau, negu sunaikinti stipriai įtvirtintas sribų, MGB kariuomenės įgulas ar kautynėse įveikti daug gausesnius karinius dalinius. Partiniai-sovietiniai aktyvistai ir tikri ar tariami išdavikai gyveno čia pat, vienkiemiuose, gyvenvietėse,

⁶⁶ A. R a k ū n a s, *Klasių kova...*, p. 156.

⁶⁷ Ten pat, p. 194.

⁶⁸ Ten pat, p. 171.

todėl juos sunaikinti nebuvo sudėtinga. Be to, partizanų vadai nekėlė sau uždavinio išvyti okupacinę kariuomenę – dauguma rengėsi sukilimui, kurį įsivaizdavo būsiantį panašų į vykusį 1941 m. birželio mėnesį.

Per slopinimo struktūrų operacijas 1944–1946 m. žūdavo nemažas procentas (palyginti su žuvusiais NKVD–NKGB darbuotojais) partinių-sovietinių aktyvistų (2 lentelė). Iš to galima daryti prielaidą, kad partinis-sovietinis aktyvas su ginklu rankose tiesiogiai dalyvavo (nors ir labai negausiai) koviniuose veiksmuose slopinant partizaninį sąjūdį.

Palyginę represinių struktūrų ir partinių-sovietinių aktyvistų, civilinių gyventojų nuostolių santykio kitimą pamečiui, matome, kad tik 1944 m. šie skaičiai skiriasi trečdaliu – 237 ir 321 (3 lentelė). 1945 m. slopinimo organai neteko 2 kartus mažiau žmonių, o 1947 m. partinių-sovietinių aktyvistų, civilinių gyventojų žuvo net 8,7 karto daugiau negu represinių struktūrų darbuotojų. Iš viso partinių-sovietinių aktyvistų ir civilinių gyventojų nuostoliai 1944–1953 m. beveik 4 kartus didesni, negu represinių struktūrų. Istrebitelių ir partinių-sovietinių aktyvistų (dauguma jų buvo Lietuvos gyventojai) bendri nuostoliai 2 kartus didesni už MGB darbuotojų ir MGB kariuomenės kariškių (dauguma jų buvo SSSR piliečiai) bendrus nuostolius. Tai patvirtina L. Truskos teiginį, kad partizanų kovos labiau buvo nukreiptos prieš kolaborantus, negu prieš okupacines slopinimo struktūras. Šio reiškinio priežasčių atskleidimas galėtų būti tolesnių tyrinėjimų problema.

Inirtingiausias kovos su rezistencija vyko 1945–1946 m. (3 lentelė). Tada daugiausia buvo NKVD kariuomenės ir Lietuvos partizanų, todėl abi kovojusios pusės patyrė daug nuostolių. Masinė 1945 m. legalizacija (registravosi apie 36 000 žmonių; iš jų apie 12 000 partizanų⁶⁹), žūtys (1945–1946 m. žuvo apie 8000 laisvės kovotojų) stipriai sumažino rezistentų skaičių, todėl represinių struktūrų nuostoliai nuo 1947 m. taip pat pradeda mažėti.

Jeigu sutiksime su prielaida, kad į LSSR valstybės saugumo komiteto nustatytą 20 156 žuvusių partizanų skaičių įeina apie 3000 represinių organų nužudytų civilinių gyventojų (autorius spėjamas skaičius, A. Anušauskas nurodo 5000 nužudytų civilių⁷⁰), tai partizanų nuostoliai partizaniniame kare buvo beveik 7 kartus didesni negu sovietinių slopinimo struktūrų.

⁶⁹ A. K a š ė t a, Antisovietinio pasipriešinimo mastai Lietuvoje 1944–1953 metais, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1995, Nr. 14, p. 66.

⁷⁰ A. A n u š a u s k a s, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas...*, p. 403.

Išvados

1. SSSR ir LSSR represinės struktūros, slopinamos ginkluotąją rezistenciją, 1944–1953 m. Lietuvoje patyrė gausių gyvosios jėgos nuostolių. Partizanai nukovė iš viso:

– **513** saugumo darbuotojų milicininkų (ne mažiau kaip **161** sužeidė ir ne mažiau kaip **15** buvo paimta į nelaisvę arba dingo be žinios; juos taip pat galima priskirti prie žuvusiųjų);

– **992** saugumo kariuomenės ir Sovietinės armijos kariškius (daugiau kaip **1336** kariškius sužeidė ir ne mažiau kaip **11** paėmė į nelaisvę (daugumą jų partizanai tikriausiai sušaudė);

– **1170** istrebitelių (ne mažiau kaip **467** sužeidė; iš ne mažiau kaip **161** paimto į nelaisvę arba dingusio be žinios dalį partizanai sušaudė, o kiti perėjo į antisovietinį pogrindį).

Iš viso represinių organų nuostolius sudarė **2675** nukauti (tai sudarytų apie tris MGB kariuomenės pulkus), ne mažiau kaip **1964** sužeisti ir ne mažiau kaip **187** paimti į nelaisvę arba dingę be žinios.

2. Ginkluotosios rezistencijos išpuoliai žymiai dažniau buvo nukreipti prieš komunistus ir sovietų valdžios aktyvistus, šalininkus, tikrus ar tariamus saugumo pagalbininkus, negu prieš okupacines represines struktūras. Ginkluoto pogrindžio dalyviai 1944–1953 m. nužudė arba nukovė iš viso:

– **1924** partinių-sovietinius aktyvistus, paramos grupių narius (sužeidė daugiau kaip **278**; daugumą iš **345** paimtų į nelaisvę arba dingusių be žinios taip pat galima priskirti prie žuvusiųjų);

– **8852** civilinius gyventojus (sužeidė ne mažiau kaip **500**; iš **415** paimtų į nelaisvę arba dingusių be žinios dalis įsiliejo į antisovietinį pogrindį, dalis buvo sušaudyta). *Reikia pabrėžti, kad negalima visus šiuos žuvusius ir sužeistus žmones laikyti vien partizanų veiksmų aukomis.*

Istrebitelių ir partinių-sovietinių aktyvistų bendri nuostoliai **2** kartus didesni už saugumo darbuotojų, milicininkų ir saugumo kariuomenės kariškių bendrus nuostolius. Iš viso partinių-sovietinių aktyvistų ir civilinių gyventojų nuostoliai beveik **4** kartus didesni negu sovietinių represinių struktūrų.

3. Partizanų represijos prieš komunistus ir sovietų valdžios aktyvistus, šalininkus, slopinimo žinybų numanomus talkininkus buvo vienas iš pagrindinių ginkluoto pogrindžio kovos su krašto sovietizavimu ir savignyos būdų.

Summary

MINDAUGAS POCIUS

THE ARMED RESISTANCE IN LITHUANIA IN 1944–1953: THE LOSSES OF REPRESSIVE STRUCTURES AND CIVIL PEOPLE

We have only a few attempts of historiography to collect and publish the exhaustive generalized data about the losses of Soviet repressive structures during the armed resistance in 1944–1953. The Lithuanian inhabitants, who perished collaborating with the occupants or were, in the vortex of events, punished to death by the partisans, are the victims, in the broader sense of this word, of the forced annexation of Lithuania and totalitarian system. The goal of the present article is to reveal in detail the losses, done by the partisans to members of MGB–MVD (Ministry of State Security – Ministry of Internal Affairs), MGB army, „stribai“ (exterminators), Soviet party activists and civilian persons, and briefly to discuss their causes.

The conducted investigations revealed that the damage inflicted by partisans to „stribai“ were by 1,5–2 times smaller if compared with the other repressive structures. In 1945 the number of murdered civilian persons started to increase dramatically. In 1947 the activity of armed underground against the real and supposed supporters of the communist state order reached its acme – 2191 persons were killed. The active work of secret collaborators and efforts of partisans to struggle against them were the reasons of great losses of civilian persons in 1945–1949. The greatest number of Soviet party activists perished in the years of the strongest armed resistance, i. e. in 1945–1946. The struggle against the activists and great losses of civilian persons were also determined by the repressive, agricultural and economic policy of the Soviet Union.

While suppressing the armed resistance in Lithuania the repressive structures of the USSR and LSSR suffered great losses in 1944–1953. The partisans killed:

- about 513 members of MGB–MVD and militiamen,
- not less than 992 officers of MGB–MVD and Soviet army,
- about 1170 „stribai“ (exterminators).

The total losses of repressive structures made up about 2675 (about three regiments of MGB army) killed persons, more than 1964 wounded persons and not less than 187 persons who were taken prisoners or whose fate is not known. The losses of partisans were by 7 times greater than those of Soviet repressive structures.

The armed underground struggle was directed against collaborators and real or supposed supporters of communist state system rather than against the occupation repressive structures. The participants of armed resistance killed or murdered in 1944–1953:

- about 1924 Soviet party activists, members of support groups,
- approximately 8852 civilian persons. It must be emphasized that all these wounded and killed people were victims of not only partisan activity.

The total losses of „stribai“ and Soviet party activists were twice as large as the total losses of MGB members and officers of MGB army. The total losses of Soviet party activists and civilian persons in 1944–1953 were four times as large as those of Soviet repressive structures. The repressive actions of partisans against the supporters of Soviet power represented one of the major means of armed struggle against the occupant.

Trumpai apie autorių

Mindaugas Pocius (g. 1966 m.) nuo 1997 m. dirba Lietuvos istorijos institute, Naujausiuju laikų istorijos skyriuje, asistentu ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centre bendradarbiu. Tyrinėjimų sritis – Lietuvos istorijos sovietinio laikotarpio (1944–1953) problematika.